

УДК 343.131.5

О.В. Мазур
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»,
адвокат

Ознакомления з матеріалами кримінальної справи як гарантія забезпечення особі права на захист

У статті досліджено сучасні проблеми ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, які виникають на досудових і судових стадіях кримінального процесу.

Ключові слова: ознайомлення з матеріалами справи, кримінальний процес, захисник, право на захист.

А.В. Мазур
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»,
адвокат

Ознакомление с матеріалами уголовного дела как гарантия обеспечения лицу права на защиту

В статье исследованы современные проблемы ознакомления с материалами уголовного дела, которые возникают на досудебных и судебных стадиях уголовного процесса.

Ключевые слова: ознакомление с материалами дела, уголовный процесс, защитник, право на защиту.

O. Mazur
*Ph.D., assistant professor,
Assistant Professor of Department of State and legal disciplines
«KROK» University,
lawyer*

Familiarization with materials of a criminal case as a guarantee of the person's right to defense

In the article the modern problems of familiarization with materials of a criminal case, which arise up on the prejudicial and judicial stages of criminal process. are investigated

Keywords: familiarization with materials of a case, criminal process, lawyer, right to defense.

Постановка проблеми

Відповідно до ст. 63 Конституції України, підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист [1]. Вказане конституційне положення отримало свій розвиток у багатьох статтях чинного Кримінального процесуального кодексу України, які у своїй сукупності повинні забезпечити функціонування змагальної моделі кримінального судочинства. Для реалізації права на захист особа повинна бути ознайомлена з матеріалами, які містять обвинувальні докази проти неї. Тільки проаналізувавши ці докази особа може брати активну участь у доказуванні та правильно побудувати свою лінію захисту. Водночас повне розкриття матеріалів на початкових стадіях процесу зашкодило б інтересам розслідування. Враховуючи це, законодавцем були закріплені процесуальні гарантії ознайомлення особи з матеріалами справи. Але на практиці сторона обвинувачення нерідко безпідставно обмежує захист в ознайомленні з матеріалами розслідування. Дійсно, розробники КПК України 2012 року, або з причин некомпетентності, або навмисно заклали в нього можливість на законних підставах обмежувати сторону захисту в правах на ознайомлення, чим порушується принцип забезпечення особи права на захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомий внесок у дослідження проблем забезпечення права особи на ознайомлення з матеріалами справи здійснили такі вітчизняні науковці, як А. Заяц [2], Я. Зейкан [3], Н. Карпов [4], С. Ковальчук [5], В. Фаринник В. [6], С. Фомін [7] та інші. Водночас практичні аспекти реалізації підозрюваним, обвинуваченим і засудженим права на ознайомлення з матеріалами розслідування залишаються малодослідженими.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Останні кризові явища в Україні показали слабкість судової системи, що змушує науковців звернути особливу увагу на ме-

ханізми практичної реалізації права особи на захист. Оскільки КПК України набрав чинності лише з 20 листопада 2012 року, практика гостро потребує наукового вирішення проблем ознайомлення осіб з матеріалами справи.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження проблем ознайомлення сторони захисту з матеріалами справи на досудовій і судовій стадіях кримінального процесу та внесення пропозицій, які стосуватимуться вдосконалення чинного КПК України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основні гарантії забезпечення прав особи на захист закріплені у чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Однак, у міжнародних документах безпосередньо не вказується на право особи на ознайомлення з матеріалами справи – це право випливає з аналізу відповідних норм. Так, згідно з п. «b» ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, кожен має право при розгляді будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення мати достатньо часу та можливостей для підготовки свого захисту [8]. Також, відповідно до п. «b» ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту [9]. Зрозуміло, що можливості та ефективність захисту особи прямо залежать від її обізнаності про наявні у сторони обвинувачення докази. Враховуючи змішану модель вітчизняного кримінального процесу, проблеми реалізації права особи на ознайомлення з матеріалами справи доцільно досліджувати окремо: на стадії розслідування і в суді.

На перший погляд, з прийняттям нового КПК України 2012 року права захисту на ознайомлення з матеріалами розслідування були істотно розширені і проблема зникла. Так, відповідно до ст. 221 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язаний

за клопотанням сторони захисту надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню [10]. Але той факт, що обсяг надання/ненадання для ознайомлення захисту матеріалів залежить від волі слідчого і прокурора, зводить кількість таких матеріалів до мінімуму, перетворюючи цю норму на декларативну.

Слід нагадати, що ще на стадії обговорення проекту КПК України експерти Ради Європи у п.112 свого Висновку висловлювали зауваження з приводу ст. 221 майбутнього КПК України: «якщо розкриття змісту матеріалів і доказів, зібраних під час досудового слідства, проводиться тільки після його завершення, достатнім чином запровадити змагальність у процес не можна. Щоб підозрюваний чи обвинувачений міг брати достатню участь у зборі доказів, він мусить мати доступ до документів ще під час проведення досудового розслідування, якщо тільки відкриття не завдасть шкоди результатам і ефективності розслідування» [11]. У висновку експерти Ради Європи пропонували змінити цю норму, але наші законотворці до цих порад не дослухались.

До речі, з нового КПК 2012 року кудись непомітно зникло й передбачене у п. 3 ч. 2 ст. 48 КПК України 1960 року право захисника ознайомлюватися з матеріалами, якими обґрунтовується затримання підозрюваного. Чомусь відійшов у минуле й закріплений у ст. 197 і ст. 202 КПК України 1960 року обов'язок слідчого ознайомлювати обвинуваченого і захисника з постановами про призначення експертиз і висновками експертів – у новому КПК 2012 року про це вже не згадується.

Нерідко від юристів можна почути, що обмеження захисту на ознайомлення з матеріалами розслідування повністю компенсується під час обрання підозрюваному (обвинуваченому) запобіжного заходу, коли слідчий чи прокурор, крім копії

клопотання, вручають матеріали, якими обґрунтовується необхідність застосування цього запобіжного заходу (ч. 2 ст. 184 КПК України) [12]. Але з власної адвокатської практики автору відомо, що до вказаних клопотань прокурором додаються лише «вирвані» з усього провадження окремі документи, які не можуть свідчити про достатність висунутої підозри чи невинуватість особи. Дивує, що за наявності таких безсистемних матеріалів слідчі судді задовольняють клопотання прокурорів, обираючи до осіб заявлені запобіжні заходи. Пояснення такому феномену є одне: слідчі судді й досі по-радянськи йдуть прокурорам назустріч, підіграючи їм, що перетворює судовий розгляд на спектакль з наперед визначеним фіналом.

На думку автора, виправити дану ситуацію змогло би запровадження змагальної судової процедури пред'явлення підозри. Так, до дати судового розгляду прокурор завчасно вручатиме особі та її захиснику матеріали, якими обґрунтовується підозра. За таких обставин прокурор буде зацікавленим у тому, щоб надавати суду (отже, й захисту) дійсно вагомі матеріали, які підтверджують причетність особи до вчиненого злочину. За результатами змагальної процедури дослідження таких доказів, слідчий суддя задовольнить або відмовить прокурору у задоволенні його клопотання про притягнення особи в якості підозрюваного. У випадку задоволення вищевказаного клопотання, слідчий суддя за клопотанням прокурора зможе одразу перейти до розгляду питання про обрання до підозрюваного відповідного запобіжного заходу.

Сьогодні через недостатню кількість наданих захисту матеріалів саме на досудовому розслідуванні найбільш гостро відчувається порушення права особи на захист. Для ілюстрації візьмемо навіть такий «гуманний і змагальний» порядок закріплення доказів, як допит свідка під час досудового розслідування в судовому засіданні. Так, відповідно до ст. 225 КПК України, допит свідка здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, в

присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду. Здавалося б – жодних проблем: повна безпосередність і змагальність у дослідженні доказів. Але на практиці це не зовсім так хоча б тому, що сторона захисту не ознайомлена з матеріалами, наявними у сторони обвинувачення. Отже, сторони перебувають у задалегідь нерівному становищі: захист не готовий (і не може бути готовий) до допиту свідка через відсутність у своєму розпорядженні всієї необхідної для повноцінної участі в слідчих діях інформації. У свою чергу, це перешкоджає захисту у реалізації права на захист шляхом активної участі у допиті, викритті суперечностей у показаннях свідка і, можливо, у брехні. Не кажучи про інші слідчі дії, які проводяться цілком у розшуковій формі та без участі суду.

Після завершення досудового розслідування сторони захисту нарешті надається доступ до усіх матеріалів досудового розслідування (ст. 290 КПК України). Але і тут є проблема: якщо прокурор визнає, що захист зволікає з ознайомленням, за клопотанням сторони обвинувачення слідчий суддя може встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона захисту вважається такою, що реалізувала своє право на ознайомлення. Прихильники нового КПК 2012 року часто заперечують антигуманність даної норми, вказуючи, що подібна можливість суду обмежувати строки на ознайомлення була прописана й у ч. 7 ст. 218 КПК 1960 року. Але при цьому забувається важлива річ: за старим КПК України 1960 року захист мав право оскаржити таке рішення до суду апеляційної інстанції, а за новим КПК 2012 року таке право відсутнє. Щоб зрозуміти, наскільки істотне таке упущення законодавця, наведу приклад з власної адвокатської практики. Завершивши 10 вересня 2014 року кримінальне провадження № 12012110000000701 за ознаками ч. 4 ст. 190 КК України, слідчий надав захисникам і підозрюваній 21 том матеріалів розслідування для ознайомлення. У період часу з 10.09.2014 року по 15.09.2014 року я (захисник) ознайомився з 9-ма, а

моя підзахисна – з 6-ма томами справи, що було визнано слідчим, як зволікання з ознайомленням. Враховуючи те, що строк розслідування спливав 30 вересня 2014 року, слідчий звернувся до слідчого судді з клопотанням про встановлення захисту строку на ознайомлення з матеріалами справи до 25 вересня 2014 року. Тобто, на 23 вересня 2014 року (дату судового розгляду клопотання) виходило так, що за останні 2 дні захисник повинен ознайомитись із 11 томами, а підзахисна – із 15-ма томами справи. Про абсурдність таких вимог слідчого, що мають ознаки відвертого тиску, я пояснював слідчому судді, як пояснював і те, що у даній справі слідством інкримінується вчинення 13 епізодів злочинної діяльності, тому матеріали даного кримінального провадження є значними за обсягом. Але слідчий суддя Пасинок В.С. винесла «соломонове рішення»: частково задовольнила клопотання слідчого і встановила захисту термін на ознайомлення до 14 жовтня 2014 року, тобто поза межами строку досудового розслідування [13]. Водночас неможливість апеляційного оскарження таких вочевидь незаконних рішень істотно обмежує право особи на захист.

Коли розпочинається судовий розгляд, з'являються нові перешкоди для ознайомлення захисту з матеріалами справи. Відповідно до ч. 2 ст. 317 КПК України, після призначення справи до судового розгляду головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження. Але за чинним КПК України, у розпорядженні суду є не всі матеріали кримінального провадження, а лише ті, які вважав за потрібне приєднати прокурор. А як бути захиснику, який вступив у справу лише на стадії судового розгляду і якому не були відкриті матеріали розслідування у повному обсязі? Оскільки у Законі про такі випадки не згадується, практика неоднозначно вирішує дану проблему: в одних випадках прокурори надають можливість такому захиснику ознайомитись з усіма наявними матеріалами розслідування, в інших – відмовляють, по-

силаючись на завершення стадії відкриття доказів.

На думку автора, після завершення судового розслідування і в усіх подальших стадіях кримінального процесу у державного обвинувача вже немає жодних підстав, щоб приховувати від сторони захисту матеріали, які він офіційно їй відкрив, відповідно до складеного реєстру.

Прикро, але нерідко перешкоди для ознайомлення з матеріалами справи в суді чинять і працівники канцелярії суду. Наприклад, досить часто прибуваючи для ознайомлення з матеріалами судової справи в районний суд м. Києва, захисник може почути, що відповідно до внутрішнього графіку прийому громадян справи для ознайомлення видаються в інший день тижня. У таких ситуаціях не зайвим буде звернути увагу працівників суду на дотримання ними вимог Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах від 17.12.2013 р. № 173 [14] (далі – Інструкція). Так, відповідно до п. 13.2. Інструкції, прокурори, адвокати, інші учасники кримінального провадження, адміністративного або цивільного процесу мають право знайомитися з матеріалами цивільних, адміністративних, кримінальних проваджень і справ про адміністративні правопорушення протягом усього робочого дня апарату суду. Таким чином, учасник процесу може здійснити своє право на ознайомлення з матеріалами судової справи протягом усього дня роботи суду.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України, 1996, – № 30 (23.07.96). – С. 141.
2. Заяц А.Л. Відкриття матеріалів іншій стороні в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу України / А.Л. Заяц // Вісник прокуратури. – 2013. – № 12. – С. 68-74.
3. Зейкан Я. Favor defensionis, або «Сприяння захисту» // Закон і бізнес, Випуск №38 (1128). – 21.09–27.09.2013.
4. Карпов Н.С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, № 1. – 2013. – С. 243-248.
5. Ковальчук С.О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження / С.О. Ковальчук // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravnuk.info/2013-12-27-15-13-14/251-procesualnij-rogyadok-vidkrittya-materialiv-kriminalnogo-provazhennya.html>
6. Фаринник В. Відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні / В. Фаринник // Юрид. вісник України. – 2012. – № 36. – С. 4.

Висновки

Надання стороні захисту доступу до матеріалів справи є важливою гарантією реалізації права особи на захист, що забезпечує функціонування змагальної моделі кримінального судочинства. На жаль, одночасно з насправді прогресивними нововведеннями, у новий КПК 2012 року увійшло чимало рудиментарних, інквізиційних механізмів радянського КПК. Більшість слідчих і прокурорів, з якими стикався автор на практиці, й досі ставляться до підслідного, як до об'єкта, а не суб'єкта розслідування. Вважаю, що дотриманню прав особи на захист на досудовому слідстві сприяло б розширення змагальних засад, у зв'язку з чим вбачається за доцільне запровадити змагальну процедуру розгляду слідчим суддею клопотання прокурора про притягнення особи як підозрюваного. Слід також повернути захиснику його перманентні права: ознайомлюватися з матеріалами, якими обґрунтовується затримання підозрюваного; ознайомлюватися з постановами про призначення експертизи та висновками експертів; мати доступ (за клопотанням) до вже відкритих прокурором матеріалів розслідування; подавати апеляції на ухвали слідчого судді про встановлення строку на ознайомлення. Автор вірить у те, що вищевказані доповнення до КПК України сприятимуть захисту прав осіб і водночас не перешкоджатимуть провадженню об'єктивного розслідування.

7. Фомін С.Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? / С.Б. Фомін // Адвокат. – 2012. – № 7(142). – С.21-25.
8. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. // Юридичний вісник України, 2004. – 12. – № 49.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України, 1998. – № 13 (16.04.98).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. // Відомості Верховної Ради України, 2013. –№ 9-10 (08.03.2013). – С. 88.
11. Висновок щодо проекту КПК України. Страсбург, 2 листопада 2011 р. (TEJSU project) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDSTMContent?documentId=09000016802e707c>.
12. Банчук О. І знову про «проблеми» нового КПК // Юридичний вісник України, 2013. – № 6 (919) за 9 – 15 лютого 2013 р., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yurincom.com/ua/legal_practice/analitychna_yurysprudentsiia/i_znovu_pro_problemy_novogo_kpk-publication/
13. Ухвала слідчого судді Голосіївського районного суду м. Києва від 23.09.2014 р.; провадження № 1-кс/752/4298/14. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
14. Інструкція з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ, затв. Наказом Державної Судової адміністрації України від 17.12.2013 р. – № 173.